

УМОВИ ПОБУТУВАННЯ МИСТЕЦТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Шульга Раїса Петрівна (Shulha Raisa Petrovna), Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, sau@mail.kar.net

PETROVNA, Suulha Raisa. Terms existence art in modern Ukraine. Individual and Society, 2004, Vol. 7, No. 2.

The Article reviews the changes which have happened in the art culture of Ukraine. It focuses at the transformation of the art as a social institute.

У змінах, що відбулися у стосунках суспільства та мистецтва не важко переконатися, якщо усвідомити той факт, що сьогодні в мистецтві вбачають реальну загрозу моральному стану суспільства, духовному здоров'ю молодого покоління. Якщо згадати, що в недалекому минулому вплив мистецтва на людину розглядався тільки в позитивному плані, а численні дослідження були спрямовані на те, щоб знайти дієві важелі посилення цього впливу, разючість змін, що відбулися, стане більш наочною. Проте поява такої тенденції не означає, що до мистецтва в цілому формується негативне ставлення. Зазвичай провину за потік неякісної продукції, що заповнила екрани та книжкові полиці, покладають на несумлінні дії ЗМІ, книговидавців, усіх тих, хто причетний до процесу комерціалізації художньої сфери.

Пошуки винуватців звичайно закінчуються тим, що проблема вкрай спрощується, а її рішення відкладається на невизначений термін, після чого взагалі втрачає свій сенс. Причини ж незадоволеності функціонуванням мистецтва в суспільстві набагато глибинніші ніж дія недобрих намірів будь-кого. Сьогодні слід говорити про те, що мистецтво як суспільний інститут зазнав значних змін, і ці зміни необхідно розглядати як похідні від докорінних змін, що відбулися в українській державі.

Нема сумнівів у тому, що існування мистецтва в суспільстві проблема багатогранна та багатоаспектна, і у відповідях на питання про позитивні і негативні сторони цього існування, має багато підходів, критеріїв, оцінок. Тільки питання про свободу митця, про його стосунки із суспільством, з владою викликає багато різних, часто протилежних суджень. Ми ж зупинимося на питаннях, що стосуються причин тих змін, що відбулися з мистецтвом як суспільним інститутом. Найсуттєвіші з цих питань стосуються чинників, що визначають нові соціально-економічні умови, в яких функціонує мистецтво й рівень усвідомлення процесів, що реально відбуваються в художній сфері.

Мабуть сьогодні більш актуальними стають саме питання усвідомлення впливу нинішніх реалій соціального життя на побутування мистецтва. Звідси і різні за характером підходи до оцінки змін, що відбуваються з мистецтвом як суспільним інститутом. Традиційно високий статус, що склався за багато років, ще, начебто і продовжує утримувати місце у верхній частині ієрархії суспільно значущих цінностей. (Слід додати, що уявлення про місце мистецтва в суспільстві значною мірою спирається на міфологеми, стійкість яких забезпечує довге існування цим уявленням).

Проте реалії нинішньої художньої практики далеко не завжди відповідають заданому у вітчизняній

культури ціннісному рівневі, що створює деяке напруження навколо існуючого вже здавна розуміння значення та ролі мистецтва як суспільного інституту та мірою його адекватності тим засадам, які формуються в Україні впродовж останнього десятиліття.

Ця напруга створюється з одного боку інерцією очікувань, що продовжує визначати ставлення до мистецтва в суспільстві, які набули характеру стійких легко відтворюваних кліше, з іншого – форми соціального життя, що утворилися, та які, по суті, нехтують багатьма з цих очікувань як невідповідними і такими, що суперечать наявному буттю.

Доволі суттєвим моментом, який визначає побутуючі у нас уявлення щодо ролі мистецтва в суспільстві, є прийняття апріорі існування певної універсальної моделі функціонування мистецтва. Віра в існування такої моделі тягне за собою ще одне стійке уявлення про самодостатність та самоцінність мистецтва, які нібито є його іманентними властивостями і саме так сприймалися із самих ранніх часів існування художньої діяльності.

Зрозуміло, що оперувати уявленнями такого гатунку вельми зручно, тим більш, що спроби заглибитися в сутність явищ, які стоять за ними, приховують у собі такі наслідки, як можливість загрузнути в питаннях, на які навіть фахівці цієї сфери дотепер не можуть дати чітких відповідей. У цьому легко переконатися на прикладі спроб сформулювати дефініцію мистецтва. Починаючи з епохи модерну, тим більш за часів постмодерну, нікому не вдається знайти адекватне формулювання того, що відбувається у сфері втілення художнього задуму, тим більш його сприйняття.

Однак, якщо існує велика кількість тлумачень, з приводу того, за якими ознаками відносити те чи інше творіння до творів мистецтва, то з приводу становлення уявлень про мистецтво певна визначеність все ж існує. Це стосується, зокрема, часу відокремлення мистецтва в автономну сферу діяльності.

Історики культури та мистецтва знають, що навіть у суспільствах, де високо цінувався талант і майстерність скульпторів, музикантів, поетів, вони сприймалися в одному ряді з ремісниками, лікарями, астрологами. Це тривало до доби Ренесансу. Сам факт “розчиненості” художньої діяльності серед ремесел свідчить про те, що мистецтва, як суспільного інституту, не існувало впродовж значного історичного часу, аж до XIV століття. І тому говорити про споконвічне сприйняття його як самоцінного і самодостатнього явища – щонайменше не коректно.

Вперше самостійний цех художників був створений в Італії в XIV столітті. До цього художники перебували в корпорації разом з аптекарями та пекарями. Подальшим кроком митців була відмова від форми цехової організації і створення академій, як нового виду об’єднань, в яких саме відбувся знаменний для подальшої долі мистецтва поворот до осмислення його в інтелектуальних категоріях науки, до теоретичного обґрунтування моделей мистецтва, що вважалися життєздатними, до закладання основних ідеологічних засад.

Таким чином, може йти мова про те, що в “історії” за часів Ренесансу та в наступні періоди створення власне історії мистецтва, існувало багато містифікацій, спекуляцій і просто інтелектуальних ігор, де реальна історія підверстувалася під певну, створену у головах ентузіастів схему. Теоретичні надбудови, які тут виникали, сприймалися як відображення і узагальнення реальних подій.

Вочевидь, що багатівікова традиція інтелектуального будівництва постаменту для мистецтва, що посилював його роль в громадській думці, не може розхитатися впродовж нетривалого часу, або ж навіть поставлена під сумнів. Тому такі “прозаїчні” реалії як економіка, форми фінансування, державна політика і досі не вважаються доволі суттєвими для побутування мистецтва.

Саме недостатня увага до значення умов функціонування мистецтва, як суспільного інституту, що змінилися, породжують неадекватні підходи до стану справ у художньому житті України. Воно, як вже зазначалося, оцінюється як незадовільне. Найбільше нарікань викликає ціннісне наповнення, фільмів, телесеріалів, які завдяки сучасним ЗМІ, відеотехніці мають масову аудиторію, збираючи мільйони глядачів. Художня продукція, що естетизує насилля, вседозволеність у статевих стосунках, споживання, якої не може обмежити, тим більше заборонити, ані суспільство, ані держава, сприймається як загроза і суспільству, і державі. Ці явища лежать на поверхні, багато разів озвучені, думки з цього приводу неодноразово висловлювалися на шпальтах друкованих видань.

Але є підстави констатувати, що обговорюються щонайбільше результати, які визначають нинішній стан художнього життя, і щонайменше зазначені причини, що призвели до кардинальних змін у ньому. Хоча такі причини, як зміни в умовах фінансування всіх етапів художнього процесу, від створення твору до його розповсюдження та споживання, і митці, і споживачі вже давно відчували на власному досвіді та в цілому зрозуміли – хто і що диктує нові правила гри.

Очевидним є й те, що зміни в економічних умовах, в яких існує сьогодні художня сфера – це складова частина загальних соціально-економічних змін, які відбулися і продовжують відбуватися в Україні за останнє десятиліття. Але менш наявними для широкого загалу, є зміни, які зазнало мистецтво як суспільний інститут. Скажімо, залишається не з'ясованою та обставина, чому сучасні реалії суспільного життя визначаються цінностями, які за своїм змістом не можуть виступати підґрунтям для такої ж соціальної значущості мистецтва, що визначала його стан в суспільстві в минулі часи.

Цінності, що були задані ідеологією за радянських часів, напряду визначали місце мистецтва в системі суспільних інститутів, окреслювали певний набір функцій, що домінували в системі координат стосунків мистецтва і суспільства, мистецтва і влади. Ці обставини спричинили й існування певної моделі функціонування мистецтва. Є всі підстави констатувати, що впродовж останнього десятиріччя в Україні, водночас із суспільним устроєм, відбулася зміна моделі функціонування мистецтва.

Різницю між попередньою моделлю і нинішньою можна для більшої наочності проілюструвати на прикладі мистецтв Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. Відомо, що греки розглядали мистецтво як інструмент для формування таких якостей, які б забезпечували вільнонародженим громадянам у рабовласницькому суспільстві, де вони були у меншості, по-перше, незаперечне право претендувати на звання “кращих серед людей”, по-друге, як засіб впливу на стан думок і почуттів, задаючи їм певні ціннісні параметри.

Також добре відомо як серйозно підходив Платон у своєму проекті ідеальної держави до питання контролю над доступом до мистецтва і споживання його видів і жанрів. Зокрема, він вважав необхідним виключити театр з тих видів мистецтва, з якими можна було спілкуватися представникам нижчої касты – ремісникам, землеробам, торговцям, бо на його думку до можливостей театру входить естетизація не тільки високих моральних думок і вчинків, але і низьких почуттів та пристрастей. Давньогрецький мислитель шляхом заборон хотів запобігти негативному впливові на “недосвідчених” глядачів, які б мали нагоду активно співпереживати негідному з його точки зору дійству. Крім того, для Платона було неприйнятним і те, що театральна вистава приваблювала глядача можливістю розважитися, насолоджуватися видовищем.

Те, що було неприйнятним для суспільної ідеології в Стародавній Греції, набуло істотного значення в Римській імперії. Для Стародавнього Риму саме видовищність стала домінантою соціального та художнього життя. Театр, амфітеатр, іподром, цирк – були обов'язковою приналежністю навіть провінційних міст імперії. Тим самим відтворювався той же колорит, який був притаманний Риму. Потреба населення у видовищах, стійка звичка до них була зафіксована в багатьох працях істориків та діячів культури того часу.

Ситуація, що склалася в Україні з формуванням нових принципів побутування мистецтва та його стосунків з аудиторією, як раз і позначена тим, що з одного боку реальна модель цього побутування вже досить чітко зорієнтована на розважання, на психологічне розвантаження, емоційне насичення реципієнта. З іншого ж боку, українське суспільство не хоче розлучатися з першою, умовно кажучи, грецькою моделлю, – з притаманними їй уявленнями про впливовий потенціал мистецтва, не хоче відмовлятися від намагань за допомогою художнього впливу “напружити” сучасного глядача, слухача, читача рідними для вітчизняного інтелектуала проблемами смисложиттєвого характеру.

Однак, серед труднощів, які в черговий раз стають на шляху реалізації цих добрих намірів, можна назвати те, що на сьогодні немає важелів, які б змогли запобігти тому, щоб твори такого гатунку були конкурентноздатними та затребуваними широкими колами споживачів на сучасному художньому ринку. Вже набутий досвід і знання стану речей на ринку художньої продукції, дає підстави говорити про те, що вирішення завдань спонукання аудиторії до рефлексії над світом і собою, й раніше нелегких, сьогодні ще більше стають проблематичними.

Крім того, серед причин, що визначають домінування другої (римської) моделі побутування мистецтва в сучасних умовах, слід говорити про досить значні зміни, що відбуваються

безпосередньо в культурі. Ці зміни настільки суттєві, що дослідники говорять про завершення тривалого етапу розвитку культури позначеного логоцентризмом, і зміщення центру тяжіння до візуалізації в усіх сферах культурної діяльності.

Отож тяжіння до видовищності в сучасній художній культурі стає чи не найпершою ознакою нинішнього етапу її розвитку. Видовищність усе більше витісняє на периферію ті складові мистецтва, які вважалися у вітчизняній культурі визначальними сторонами спілкування з твором. Реалізація дієвості мистецтва проходила шляхом спонукання реципієнта до роздумів, до оцінки, та якщо потрібно переоцінки своїх стосунків із суспільством, з оточуючим середовищем, шляхом формування прагнення до позитивних перетворень себе і світу. Видовищність, яка все активніше зміцнює свої позиції в мистецтві, у своєму впливі на людину орієнтується на емоційну сферу, забавляючи, розважаючи, подаючи життя як свято, розцвічуючи світ яскравими фарбами, компенсуючи тим самим сірість буденності.

Зрозуміло, що прагнення до видовищності у різних видах і жанрах мистецтва, багато в чому пояснюється наявністю інтенції за своїм характером зворотної тій, що була іманентна вітчизняній культурі. Тому, якщо раніше мистецтву ставилося за мету спрямувати реципієнта до активного осмислення моральних колізій життя, то мета, яка визначає нинішнє спрямування мистецтва в стосунках з аудиторією, на сучасній мові формулюється так – “не напружувати”.

Ми вже зазначали відсутність контролю з боку держави за цілеспрямованим впливом на аудиторію в сучасних умовах приватної власності на ЗМІ і практично відсутнє фінансування на творчу діяльність вітчизняних митців. Це ще одна складова нинішньої ситуації, що визначає стан мистецтва як суспільного інституту. Адже говорити в цих умовах про внесок мистецтва, або ж його відповідальність за моральну та ціннісну сферу облаштування суспільного життя не доводиться. Тим більше, що й проекту такого фактично немає.

Тоді виникає питання, якою мірою є доцільним і навіть справедливим підходити до творів, що заповнили, скажімо, телеекрани, та які зорієнтовані саме на те, щоб “не напружувати” глядача, з вимірами, що склалися в інших соціокультурних умовах? Особливістю нинішньої ситуації, на наш погляд, як раз і є невідповідність між реально функціонуючою моделлю мистецтва і категоріями, в яких вона розглядається і оцінюється. З одного боку, як зазначалося, існує вже цілий масив творів, який орієнтується переважно на задоволення потреб в розрядці, розважанні, у відволіканні від повсякденних проблем, тощо. Сюди ж треба віднести вельми показовий факт – художньо відтворюються реалії сучасного життя, що естетизують цінності, як говорять, “з точністю до навпаки”, на протигагу суспільно-значущим цінностям попередніх десятиліть і навіть століть. Інший бік визначається тим, що в активному обігові продовжують знаходитися твори тієї моделі мистецтва, характерною рисою яких була чітко визначена мета активного впливу на особу, шляхом формування системи ціннісних установок, які прямо протилежні тим, що культивуються нині.

В суспільній думці спостерігаються відчутні елементи фрустрації. Цінності, що декларуються нині – заклики до збагачення, до насолоджувannya життям, до жорсткості позицій в боротьбі за виживання – погано співвідносяться з ідеалами вітчизняної культури. Цінності доби, що минула, теж під підозрою через ідеологічний контекст, в якому вони часто-густо пропонувалися.

Звідси відчуття хиткості, втрати духовних констант, душевний дискомфорт – той стан, який став постійною величиною для багатьох наших сучасників.

У пошуках тих, хто спроможний здолати нинішню аномію в суспільстві погляди інколи обернені й до митців. Але треба зазначити, що сьогодні роль “інженерів людських душ” їм не вдається. Тут якраз маємо нову для себе проблему, хоча не всі ще усвідомили той факт, що гуманітарна інтелігенція втратила притаманне їй у нашій культурі духовне лідерство в суспільстві. Це, зокрема, трапилося тому, що мистецтво, яке не опікується моральним станом суспільства, духовним здоров'ям громадян, не задає ідеальної планки людським думкам і вчинкам, як це відбувається з більшістю сучасних творів, втрачає свої позиції як статусно престижний інститут, що бере активну участь у формуванні та зміцненні соціально-значущої системи цінностей. Але ж ринкові відносини не надто страждають від втрати інтелігенцією своїх позицій.

Проте, і з боку вітчизняних інтелектуалів особливих страждань поки що не спостерігається. Якщо, як вже зазначалося, економічні причини нинішнього стану художнього життя, ідеологічний вакуум більшою чи меншою мірою усвідомлений, то зміни, якими позначене нинішнє місце духовної еліти в суспільстві не осмислене, а тим більш не артикульоване. Це легко пояснити, оскільки саме творча

еліта і повинна була відрефлексувати цей бік свого нинішнього становища.

Однак, своєрідність ситуації як раз і визначається тим, що діячі культури і мистецтва продовжують усіляко відстоювати свої претензії на роль духовних пастирів нації, намагаючись так само високо нести знамено моральних авторитетів, яке особливо високо майоріло за часів перебудови. Зрозуміло, що якоюсь мірою боротьба за суспільний престиж, ні що інше як один із способів самозбереження творчої еліти.

У суспільстві теж спостерігається суперечливе ставлення до представників художньої сфери. Ще зберігається пам'ять про піетет, з яким ставилися до людей творчості, про їхній внесок в суспільні перетворення, але ж сьогодні за порадою як жити і виживати не йдуть до письменників і музикантів.

Пересічний споживач мистецтва можливо і не шукає для себе пояснень чому так сталося. Але й серед вітчизняної творчої інтелігенції не тільки розуміння причин, але навіть визнання цього факту не спостерігається. Не озвученим залишається й можливо прикрий для інтелектуалів факт, що ринкова економіка, яка наразі визначає соціальні пріоритети на тому етапі, що зараз існує в Україні, в моральних, визнаних суспільством авторитетах, особливої потреби немає. Тому і тут вони залишаються незатребуваними, і самі повинні проявляти ініціативу в пристосуванні до нових умов існування. Та якщо у нашої інтелігенції є певний досвід протистояння владі, то досвіду протистояння владі грошей у неї немає. Хоча про протистояння, як таке, сьогодні мова не йде. Творча інтелігенція як і більша частина населення, заклопотана проблемою виживання і теж вчиться заробляти гроші в нових умовах існування.

Показово, що серед ознак нинішнього часу - відсутність з боку людей мистецтва та у творах останнього часу декларацій про зневагу до матеріального благополуччя, про згубність прагнень до наживи, збагачення. А саме ці постулати раніше складали основу життєвої стратегії, яку обирала для себе вітчизняна інтелігенція (або ж творила міф про себе), яким пишалася і закликала до наслідувань. Слід додати, що ця стратегія ставала вагомим аргументом в утвердженні права на моральне лідерство та отримання дивідендів суспільної поваги.

Додається ще один суттєвий штрих до картини змін побутування мистецтва в суспільстві. Зміщується центр тяжіння смакових уподобань. Раніше митці, як одну з важливих складових творчої діяльності та служіння суспільству, декларували виховання смаків аудиторії та засуджували як негідне справжнього художника прагнення догоджати масовим смакам. Сьогодні ж наймасовіші уподобання стають для багатьох творців головним орієнтиром під час створення художнього продукту. Бо тільки за умов масового його споживання з'являється можливість не тільки повернути вкладені для створення та тиражування кошти, але й отримати прибуток.

За відсутності цензури та художніх рад сьогодні не треба писати книги "в шухляду" і класти відзняті фільми "на полицю". За наявності коштів можна не тільки написати, але й надрукувати книгу, зняти фільм, і взагалі запропонувати твір будь-якого гатунку. Але в умовах ринку постає проблема попиту. Пошук коштів на створення і покупців на створене - ось головний біль представників різних художніх цехів.

Отже, можна констатувати, що сьогодні культура перестала бути привілейованою територією. За нових соціально-економічних умов влада не потребує послуг інтелектуалів, а суспільство втрачає інтерес до їхньої творчості. Те, що відбувається у сфері культури і, зокрема, художньої культури сьогодні, значною мірою не відповідає уявленням, які були сформовані в суспільній свідомості впродовж тривалого часу. Але критика, яка лунає в бік мистецтва, можливо, не завжди обгрунтована, тому що нові умови існування зробили фактично неможливими і зайвими для функціонування мистецтва такі складові як місіонерство та соціальна відповідальність. Саме вони визначали високе місце мистецтва в суспільній свідомості як соціального інституту. Беззаперечним був авторитет представників творчої еліти як творців духовного багатства, як охоронців моральних цінностей. Сьогодні ж розмови на ці теми виглядають не більше як риторичні вправи та привід для ностальгування.

Мистецьке життя в сучасній Україні опановує нові для себе форми побутування. Звісно вони можуть не подобатися, але ж і ховатися від них не годиться. Час оціночних суджень минає, конструктивності щодо розуміння реальних процесів вони не додають. Дискутувати з проблем належного рівня функціонування мистецтва в суспільстві ми вміємо, ще б зрозуміти - що відбувається насправді.

Шульга Раїса Петрівна

Інститут соціології Національної Академії наук України (НАНУ)

Провідний науковий співробітник

відділу соціології культури та масових комунікацій

Доктор філософських наук

тел. 255-60-84

i-soc@i-soc.org.ua - **01021, м.Київ, вул.Шовковична, 12**

e-mail sau@mail.kar.net